

3 Sebepojetí žáků ve škole a efekt velké ryby v malém rybníku aneb když se z jedničkáře stane trojkař

Při prezentaci výsledků českých žáků v mezinárodních výzkumech se zpravidla zaměřujeme na dosažené výsledky žáků v testech jednotlivých gramotností – matematické, čtenářské či přírodovědné. Již méně pozornosti se věnuje otázkám postojů žáků ke škole, jejich motivaci a souvislosti těchto charakteristik žáků s jejich výsledky v testech. V této kapitole, která vychází z aplikace poznatků z teorie a výzkumu do školní praxe, se proto zaměříme na jeden důležitý konstrukt, na tzv. sebepojetí žáka ve škole. Ukážeme na datech z výzkumů TIMSS 2011 a PIRLS 2011, jaké mají žáci a jednotlivé skupiny žáků sebepojetí a jak jejich sebepojetí souvisí s výsledky v testech. Dále si představíme v psychologii dobře popsany efekt „velké ryby v malém rybníku“, se kterým se setkáváme u žáků, kteří přecházejí do výběrových škol. V neposlední řadě se zamyslíme nad tím, co uvedená zjištění mohou znamenat pro školní praxi, jak učitelé mohou podporovat pozitivní sebepojetí svých žáků a proč je to důležité.

3.1 Sebepojetí žáka ve škole

Shavelson et al. (1976) definuje sebepojetí žáka ve škole (academic self-concept) jako „osobnostní vnímání sebe sama, které se vytváří skrze zkušenosti s okolním prostředím, v interakci s druhými (tzv. významné sociální okolí) a atributy, které jsou připisovány našemu jednání“. Sebepojetí zahrnuje jak složku popisnou, tak i hodnotící: jednak popisuje, jak na sebe dotyčný v určité oblasti nahlíží, jednak i hodnotí, nakolik je dotyčný sám se sebou spokojen. Poměrně srozumitelná a pro tento účel vhodná je i definice sebepojetí z české Wikipedie: „Sebepojetí je sociálněpsychologický pojem, který vyjadřuje postoje a očekávání, které jedinec chová vůči sobě samému. Vytváří se po celý život již od prenatálního období v sociálních interakcích, jeho důležitými součástmi jsou **sociální srovnání** a **zpětná vazba**.“ Definice odkazuje na princip utváření vlastního sebepojetí, jež spočívá v sociálním srovnávání a zpětné vazbě, kterou žák dostává. Oba pojmy jsou v definici zvýrazněny, neboť jsou, jak ukážeme dále, zcela zásadní pro chápání významu pojmu sebepojetí i možných intervencí ve škole.

R. Shavelson s kolegy odlišili „školní sebepojetí“ (tzv. academic self-concept) od dalších složek sebepojetí, které nazývají ne-školní, někdy také sociální sebepojetí. Školní sebepojetí, jak uvádí Shavelson a Byrne, zahrnuje obecné sebepojetí žáka ve školních předmětech a zvláště sebepojetí v matematice a angličtině (mateřském jazyce), zatímco ne-školní sebepojetí zahrnuje vztahy s vrstevníky, vztahy s rodiči a vnímání vlastního fyzického vzhledu a zdatnosti.

Tyto vztahy znázorňuje následující grafické schéma, které popisuje sebepojetí jako hierarchický a multidimenzionální konstrukt.